

РАНОРАМА: ДҮНИЕЖҮЗІ ТАРИХЫ, I

Еуропадағы тұрақтылық үшін күрес

Византияның қайта өрлеуі

Американдық зеттеуші ғалымдар Росс Данн мен Лора Митчеллдің бірігіп жазған «Панорамасы» Батыс Еуропа тарихының V–XI ғасырға дейінгі кезеңдегі экономикалық құлдырау кезеңі «қараңғы дәуірі» деп атайды. Жаңадан жазылған мұндай мәтіндер мен археологиялық деректерді қолдану арқылы тарихты қайта жаңартты деуге болады.

Испанияның мұсылман Умәйя мемлекетін қоспағанда, Византия империясынан батысқа қарай орналасқан Еуропа XI–X ғасырларда, франк королі Ұлы Карлдың 768–814 жж. аралықта жаңа христиан империясын қалыптастыру ынтасына қарамастан, шағын монархия мен князьдықтардың сахнасы болды. Карлинганның өлімінен кейін бірнеше онжылдықтар бойы, патшалық оның үш немересі және ақсүйектік отбасылар арасындағы азаматтық күресте бөлшектенді. Олардың ешбіреуі осы процесті тоқтатуға жеткілікті әскери ресурстары болмады.

Оқулықтың авторларының деректеріне сәйкес, VIII ғасыр мен XI ғасырдың алғашқы онжылдықтарында, соның ішінде Ұлы Карл басқарған уақытты қосқанда, Еуропа демографиялық және экономикалық қалпына келу жолына біртіндеп келе бастады. Бұл процестің дәлелі дипломатиялық өкілдер, қажылар, саудагерлер секілді саяхатшылардың қозғалысын қамтиды; Жерорта теңізіне бара жатқан кемелердің саны; мұсылман мемлекеттері мен Византиядан батыс Еуропаға алтын және күміс монеталардың ағымы; қыш бұйымдарын өндіру және тарату; шіркеу мен монастырь ғимараттарына жұмсалатын шығындардың мөлшері.

Бұл өсу процесінің байқалмай қалу себебі – IX–X ғасырларда Батыс Еуропаға жаңа басқыншылар мен шабуылшылардың: Жерорта теңізінен Арабтар, Ішкі Еуразия даласынан Мажарлар, Скандинавиядан Викингтер баса көктеп кіруі. Бұл агрессиялар уақытша ғана болса да, Еуропаның аграрлық қалпына келуі, сондай-ақ Жерорта теңізі сауда желісі аймағының кеңеюіне қосылуға кедергі келтірді.

Мұсылмандар мен мажарлар туралы оқулық авторлары арнайы талдау жасап, көптеген қызықты мәліметтерді қарастырады. Мұсылман мемлекеттері, соның ішінде Испаниядағы Умәйя патшалығы Жерорта теңізінің оңтүстік және батыс жағалауында басым болды. Орталығы заманауи Тунис болып табылатын Аглабидтер (800–909 жж.) деп аталатын әулет өз аграрлық байлығын пайдаланып, Византиялық грек губернаторларынан Сицилия аралын басып алып, Жерорта теңізінің шығыс және батыс бөліктерін қолға алды.

Аглабид күштерінің мұсылман қарақшыларының тобымен қосылып, Италия мен Францияның жағалауларына шабуылдап, Рейнді және басқа да кеме қатынайтын өзендермен жоғарыға жылжып, қорғандар мен сауда нүктелерін салғызғаны туралы авторлар келтірген мәліметтер нақты дереккөздермен дәлелденеді. Мысалы, 846 жылы Рим халқы араб басқыншыларының Тибр өзені бойынша кемемен жүзіп келіп, қала маңайындағы жерлерден тұрғындарды қуып шыққан қасіретін көрген.

Аглабидтік шабуылдың Еуропаға екі маңызды салдары болды. Біріншіден, Христиан папасы қолбасшылығы астындағы Византия әскері, кейде қалаларды және сауда-саттықты бақылау үшін шайқасатын Франк армиясымен бәсекелесетін мұсылман сарбаздары Италияның оңтүстігіндегі саясатта маңызды рөлге ие болды. Италия бірінші мыңжылдықтың аяғына дейін жаппай күйзеліс пен экономикалық тұрақсыздық жағдайында өтті. Екіншіден, мұсылмандар Жерорта теңізінің орталық жолдарында үстем болғандықтан, итальяндық және христиан еуропалық саудагерлері теңіз саудасы мен X ғасырдың соңына дейін кең трансшегаралық жүйеге кіруге мүмкіндіктері болмады.

Еуропалық саудагерлер мұсылман теңіз қарақшыларын айналып өту үшін, тауарларды Византияға немесе Дунай өзенінің басқа порттарына тасымалдау керектігін түсінді. Алайда IX ғасырдың соңында көшпенділердің жаңа ордасы – мажарлар бұл жолды да жауып тастады.

Ішкі еуразиялық халық қозғалыстарының типтік құрылымына сәйкес мажарлар Қара теңізден солтүстікке қарай және орталық Еуропаға дейін батысқа қарай жылжыды. Мажарлардың ат мәдениеті түркі пасторларына өте ұқсас болды. Дегенмен заманауи венгрлер тілінен шыққан Мажар тілі қазіргі Финляндия мен Эстониямен бірге шығыс далаларында орналасқан Финн-Угрлық отбасына тиесілі.

Венгрияның батыс жазықтарын тастап, Карпат тауларынан батысқа қарай Мажар әскері Германияға, Францияға және солтүстік Италияға аттанды. Олар өткір қарсылық көрсетіп,

жақсы қорғалған қалаларға соқпай, ауылдарды тонап, шығыс Жерорта теңізі саудагерлеріне көптеген шаруа ерлер мен әйелдерді құлдыққа сатты. Қоныстанған халықтың бақытына орай, Мажар дауылы шамамен елу жыл ішінде тоқтады. X ғасырдың ортасында қаруланған неміс әскерлерінен жеңіліске ұшыраған Мажар жауынгерлері мен олардың отбасылары Венгрия жазығына қоныс аударып, фермерге айналысып, ақырында христиандыққа көшті.

Викингтер саяхаты

Викингтер таралуы туралы да авторлардың өз көзқарастары бар. Кітаптың авторларының ойынша, Араб және Мажар шабуылдары Батыс Еуропаны бұзса, Скандинавия (Дания, Норвегия және Швеция) жыртқыш қоныс аударушылары – Викингтер оған терең әсер еткен. IX және X ғасырлар арасында таңғажайып үлкен кеңістікте орналаса отырып, Викингтің тонаушылары, басқыншылары, саудагерлері мен отаршылдары шығыс бойында Қара теңізден батыста Солтүстік Американың Ньюфаундлендке дейінгі арада өз шаруаларымен айналысқан.

Викингтердің ата-бабалары саксондар, франктер, вандалдар және басқа герман топтарын қамтып, солтүстік герман тілінде сөйлеген. Викингтің ерлері мен әйелдері фермер, балықшы және саудагер ретінде Балтық теңізі аралдарында қызмет етті.

Кеңею себептеріне келсек, неліктен Викингте алыста орналасқан көршілерді тонауға, онда сауда нүктелері мен отарлы қоныстарын құруға ұмтылды? Росс Данн мен Лора Митчеллдің баяндауынша, бірінші фактор – солтүстік Еуропада шамамен 800–1300 жж. созылған климаттың жылынуы болуы мүмкін. Климатологтар бұл жылыну циклын Солтүстік Атлантикалық жылыну кезеңі (немесе ортағасырлық жылу кезеңі) деп атайды. Бұл өзгеріс скандинавиялық фермерлерге сұлы, арпа және бидайдың солтүстік алқаптарға қарай және одан да көп мөлшерде өсіруіне мүмкіндік берді. Ақыр соңы адам саны өсіп, қолжетімді ауылшаруашылық жерлерге жетіспеушілігі пайда болды. Бұл өз кезегінде, кейбір адамдардың шетелде өмір сүруге ұмтылуына әкелсе керек.

Екінші фактор, скандинавтық фермерлік пен балықшаруашылығы экономиканы өсіріп, жергілікті көшбасшылар орталықтанған үкімет құруға ұмтылуы. Бұл Данияда VIII ғасырда болуы мүмкін еді. Бұл ұмтылыс саяси күреске әкеліп, патшадан бас тартқан тәуелсіз фермер-жауынгерлер өз бетінше шетелге кетуіне әкелді. Үшінші фактор, скандинавтар рим уақытында еуропалық коммерциялық желілерге қатысып, қалалық өндіріс үшін кәріптас, мүк және басқа да қала құрылысы үшін пайдаланылатын өнімдерді алмастырды. Сондықтан викингдер теңізші және кеме жасаушы тәжірибесіне тез үйренді.

Олардың қоныс аударуы басталғанда оларда теңіз кемелері болған. Бұл салыстырмалы түрде жеңіл кемелердің көлбеу жазықтығы таяз жағалаулар мен өзендерде қозғалуға мүмкіндік берді. Соғыс кемелері тез болу үшін оларды ұзын және жіңішке етіп, жүк кемелерін тұрақты болу үшін қысқа әрі жалпақ етіп салған. Теңіз кемелерінің екеуі де солтүстік жағалауында жүзу үшін және бірнеше күн бойы көрінбейтін алыстықта жүзуге мүмкіндігі болды.

Викинг шабуылдары

Викингтердің Еуропадағы шабуылдары көбінесе бір-бірінен тәуелсіз науқандардан тұрды. Бүгінгі Норвегия орналасқан жерден солтүстік Британия, Шотландия және Ирландияға шабуыл жасап, көбінесе алтын қоры бар шіркеулер мен ғибадатханаларды тонауға бағытталды. 793 жылы, мысалы, Викинг теңізінің шабуылшылары Англияның солтүстік-шығыс жағалауларына шабуылдап, британ аралдарындағы христиандықтарды ең бай оқыту орталығы Линдисфарнды бұзып тастады. Кейбір жерлерде Викингтер қарақшылар мен өлтірушілер ретінде ғана шабуылдаса, кейінірек Ирландияда Дублин, Корк және Лимерик қалаларын құрып, қоныстанса керек. Осы орталықтардан Викинг жауынгерлері одан арғы экспедицияларды бастаса, әйелдері, балалары және құлдары егіншілікпен айналысу және елді мекендерді кеңейту үшін өз жерінде қалған.

Норвегиялық Викингтер сонымен қатар, кейбір жерлерді бірінші адами отарлауға үлестерін қосты. Теңіз қарақшылары (Шотландияның солтүстігіндегі) Фарер аралдарын және Исландияны ең ерте қоныстағандардың бірі болды. X ғасырдың аяғында Викинг кемелері мұз астындағы Гренландияның оңтүстік шетіне – Солтүстік Американың Инуит теңізінің аңшылары көп баратын ірі аралға жетті.

Викингтер кемесі

1903 жылы норвег шаруалары тапқан кеменің IX ғасырда жасалғанына күмән жоқ. Оны судан шығарып алған. Кемеге ақсүйек отбасының екі әйелін жерлеген. Олардың қасына құрбандыққа шалған жылқылар, иттер және сиырларды салған. Кеменің төртбұрышты желкені бар. Оған отыз ескекші сияды.

Бірнеше мыңдаған викинг ерлері мен әйелдері Гренландия жағалауына келіп қоныстанды. Онда олар Исландия мен Еуропадағы теңіз байланысы бойынша азық-түлікке тәуелді болғанымен, дәнді дақылдарды сол жерден тауып қоректенген. Археологтар викингтер Солтүстік Америкаға жетіп, XI ғасырдың бір бөлігінде Ньюфаундлендтің солтүстік-шығыс жағында өмір сүргенін дәлелдеген.

Біз олардың жергілікті американдық индейлерімен әрекеттесуі және олардың бұл жерді тастап кету себептері туралы ештеңе білмейміз. Солтүстік Америка мен Гренландия арасындағы алты жүз миль ашық суды викинг теңізшілері қалай басып өткені таңғаларлық жағдай.

Норвегиялықтар солтүстікке қарай тартылса, Даниялық викингтер Ютландиядан (қазіргі Данияның бір бөлігі болып табылатын түбек) шығып, жағалау бойымен және Сена мен Темза өзендері арқылы Франция мен Англияны жаулауға кірісті.

IX ғасырда Дат күштері өз кемелерін тастап, жаяу және атпен күресуге кірісіп, Англияның көп бөлігін басып алды. Өздерінің герман ата-бабалары бірнеше ғасыр бұрын ғана аралды жаулаған англо-саксон жауынгерлері, оңтүстік батыста шоғырланып, Дат күштерін бірте-бірте солтүстікке қарай ығыстырды.

Көптеген викингтер Англияға қоныс аударып, англо-саксондық әйелдерге үйленіп, ауылшаруашылығымен айналысып, христиандыққа көшті. Сонымен, Англияның даттары этникалық және лингвистикалық топ ретінде жоғалғаны белгілі.

Викинг басқыншылары солтүстік Францияға шабуыл жасауда Каролинг империясының ыдырауынан көп пайда көрді. Олар Сена аңғарларын талан-таражға салып, сосын отарлады. X ғасырдың соңында Франк патшасы, ол кезде жай ғана аймақтық лорд, Францияның солтүстігіндегі үлкен аумақ – Викингтер бақылауына бекітті. Бұл қоныс аударушылар жергілікті отбасылар құрып, кейіннен нормандар ретінде белгілі болды.

Викингтер және Киевтің көтерілуі

Оқулық авторларының мәліметтеріне сүйенсек, жауынгерлерінен саудагерлері көбірек швед тілінде сөйлейтін викингтер, Скандинавиядан оңтүстік-шығысқа қарай экспансияны бастады. Балтық теңізін кесіп өтіп, бірнеше құрлық өзендерін, содан кейін Днепр арқылы Қара теңізге жетті. Олармен бірге Аббасиддер мен Византиялықтар үшін мүк, бал, кәріптас, балауыз бен құлдар болды. Бұл теңіз, өзен және құрлық орман жолдарының «солтүстік доғасы» Солтүстік-Шығыс Еуропа мен Оңтүстік-Батыс Азиямен қосты.

Швед саудагерлері славяндық немесе түркі халықтарымен қоныстанған Новгород, Киев қалаларында және басқа стратегиялық пункттерге қоныс аудару арқылы солтүстік бағыттарды нығайтты. Археологтар скандинавиялық жерлерде араб күміс монеталарын (олардың 50 мыңнан астамын), тіпті, VI немесе VII ғасырлардағы қола буддаларды тапты. Бұл табыстар солтүстік доға сауда-саттықтың жетістігі мен ұзақтығына куәлік етеді.

IX ғасырда Украинаның қазіргі астанасы Киев, Қара теңізден солтүстікке қарай орналасқан Хазар патшалығының билігін тоқтатқан Викингнің жауынгері мемлекетінің орталығы ретінде

пайда болды. Викинг теңіз басқыншылары тіпті Константинопольға 860–941 жылдар аралығында үш рет жақындаған, бірақ бұл әрекетті тек Грек императорынан саяси және коммерциялық тану үшін ғана үміттенген болуы тиіс.

Киев аумағында, Батыс Еуропадағы сияқты, Викинг ерлері жергілікті әйелдерге үйленіп, біртіндеп славян халқының жүріс-тұрысы мен сөйлеуіне сіңісіп кетті. Араб географтары шведтердің, славяндардың және түріктердің мәдени бірлестігін сипаттау үшін «Русь» деген атауды қабылдады. Русь пен Византия арасындағы қатынастарды келіссөздер мен саудасаттық та, қақтығыс та сипаттайды. Шамамен 1000 ж. Русь ханзадасы Владимир (980–1015 жж.) Грек православтық христиан дініне көшті.

Осыдан соң, Ресей мемлекеті мен христиан шіркеуі жақын әріптестерге айналды. Мұның салдарының бірі – батыстық Ішкі Еуразияға грек көркемдік және архитектуралық әсерінің күшеюі. XI және XII ғасырларда оңтүстіккіінде Киев солтүстігінде Новгород орналасқан қалалар, әлеуметтік және салттық өмірді реттейтін тас шіркеулерді, епископтарды және шіркеу заңдарын иелене бастады. Алайда орыс шіркеуі өзінің византиялық атасынан ерекшеленіп, мысалы, діни сауаттылық пен ғибадат тілі ретінде, грек тілін емес, шығыс славян тілін қабылдады.

Киевті осы ғасырлардағы батыс Еуразиядағы ең гүлденген және әдемі безендірілген астаналар арасында санауға болатын. Дегенмен Киевтің солтүстігіндегі жазық және орман алқаптары салыстырмалы түрде нашар құнарлықты көрсетіп, қысқа өсім маусымды болды.

Бұл шектелген аграрлық база ресейлік билеушілерді жергілікті фермер қожалықтарына қатты басым көрсетуге мәжбүрледі. Олар сонымен қатар, Киевтің басқару радиусынан тыс өз провинциясының күш орталықтарымен бәсекелесуге мәжбүр еді. Демек, Киев әміршілері ешқашан да үлкен байлық жинаған емес, сондай-ақ, қарсыласқан ресейлік ақсүйек отбасыларына билікке қол сұқтырған емес.

Қорытынды

Әлемдік тарихшы Линда Шаффер осы тарауда талқыланған көптеген жетістіктерді «southernization» немесе тікелей аударғанда «оңтүстіктену» деп атаған үлкен процестің бір бөлігі ретінде сипаттады.

Бұл термин Үндістан мен Оңтүстік-Шығыс Азияда адамзат тарихында үлкен маңызға ие бірқатар идеялар, техника және өнімдер пайда болып, содан кейін Афроазияның басқа бөліктеріне тараған тарихи процесті сипаттайды.

Оңтүстіктену б.з. ерте ғасырларында басталып, қазіргі дәуірде айтарлықтай заңдылық ретінде жалғасты. Оңтүстіктегі элементтердің арасында оңтүстік теңіздердегі сауда жолдары мен желілерінің қалыңдауы, бұрыш сияқты тропикалық дәмдеуіштермен алмасу, майлы және қант тәрізді Оңтүстік Азия дақылдарының кең таралуы, жүзу және навигациялық технологиялардың таралуы, сондай-ақ, математикалық тұжырымдамалардың таралуын санауға болады.

Үндістан мен Оңтүстік-Шығыс Азияның басқа аймақтарға, соның ішінде Шығыс Азия, орталық мұсылман елдері, Еуропа мен тропикалық Африка сияқты елдерге ықпал етуінің нәтижесінде, экономика мен мәдениеттің белгілі бір мөлшерде «оңтүстіктенгенін» байқауға болады.

Алайда алғашқы мыңжылдықтағы барлық маңызды идеялар Оңтүстік Азиядан тыс жерлерге тараған жоқ. Біз жер шарының басқа бөліктерінде пайда болған көптеген жаңалықтардың ішінде христиандықты, исламды, жібек индустриясын және қағазды ойлап табуды көрсете аламыз. Әрбір жағдайда, оңтүстіктенудің мұндай кең ауқымда дамығаны, қолжетімді байланыс және көліктік технологиялар оған мүмкіндік бергеніне байланысты деп білеміз.

Бұл тарауда ғасырлар бойы өзара қарым-қатынас желілері б.з. 500 ж. салыстырғанда, әлдеқайда қарқынды дамығанын көруге болады. Бұл желілердің хабы болып, порттар мен ішкі қалалар атанды. Осы хабтар, әсіресе, оңтүстік теңіздерде жақын орналасқан сайын әсіресе көбейген.

Көлік қозғалысы коммуникациялық жүйеге қызмет ететін идеялар мен мекемелердің арқасында трансшекаралық бағыттар бойынша жылдам әрі тиімдірек қозғалды. Бұларға түрлі

Кітап: Рапортта: Дүниежүзі тарихы, I
Дәріс: 21. Еуропадағы тұрақтылық үшін күрес

тілдерде сөйлейтін және бір-біріне жат әдет-ғұрыптары бар адамдар арасында дұрыс мінез-құлық нормаларын қамтамасыз ететін негізгі діндердің моральдық-этикалық кодексінің енгізілуі; жазбаша тілдерді стандарттау және сауаттылықтың таралуы; коммерциялық есепке алуды оңтайландыру – үнділік «ондық» сандар; қағазды пайдаланатын құжаттарды дайындау; кәсіптік саудагерлердің ірі, кешенді диаспораларын ұйымдастыру; сондай-ақ нарықтық алмасуды жылдамдатуға арналған қаржы құралдарының жиынтығын айтуға болады.